

La importància de *Comunitats imaginades*, i de Benedict Anderson

Craig Calhoun

LSE — LONDON SCHOOL OF ECONOMICS AND POLITICAL SCIENCE

C.Calhoun@lse.ac.uk

Rebut: 24/04/2016

Acceptat: 12/06/2016

RESUM

El remarcable llibre *Comunitats imaginades* de Benedict Anderson va reconfigurar l'estudi de les nacions i el nacionalisme. Sorprenentment original, va trencar amb l'èmfasi excessiu posat fins al moment al continent europeu i els arguments falsament polaritzats sobre si les nacions existien des de sempre o eren mers epifenòmens dels estats moderns. *Comunitats imaginades* dirigeix l'atenció a la dinàmica de la imaginació organitzada socialment i culturalment com a procés que es troba al cor de la cultura política, la comprensió d'un mateix i la solidaritat, idea que, com a innovació de primer ordre en la comprensió dels 'imaginaris socials', va tenir influència que va més enllà de l'estudi del nacionalisme. Tanmateix, l'enfocament d'Anderson va conservar l'èmfasi en les condicions materials que configuren la cultura i en les institucions que en faciliten la reproducció, des de diaris i novel·les a censos, mapes i museus.

Paraules clau: *nació, nacionalisme, Anderson, imaginaris socials*

ABSTRACT *The Importance of Imagined Communities — and Benedict Anderson*

Benedict Anderson's remarkable book *Imagined Communities* reshaped the study of nations and nationalism. Strikingly original, it broke with previous over-emphasis on the European continent and falsely polarized arguments as to whether nations were always already in existence or mere epiphenomena of modern states. *Imagined Communities* stimulated attention to the dynamics of socially and culturally organized imagination as processes at the heart of political culture, self-understanding and solidarity. This has an influence beyond the study of nationalism as a major innovation in understanding 'social imaginaries'. Anderson's approach, however, maintained strong emphases on material conditions that shape culture, and on institutions that facilitate its reproduction — from newspapers and novels to censuses, maps, and museums.

Keywords: *nation, nationalism, Anderson, social imaginaries*

Autor per a correspondència / Corresponding author: Craig Calhoun. Professor Craig Calhoun

Director of LSE. 1st floor, Columbia House. LSE, Houghton Street, London, WC2A 2AE.

Suggeriment de cita / Suggested citation: Calhoun, C. (2016). La importància de *Comunitats imaginades*, i de Benedict Anderson. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 130 (1), 11-17

*Comunitats imaginades** de Benedict Anderson, publicat el 1983, va representar una alenada d'aire fresc en una discussió sobre el nacionalisme que no havia vist idees realment destacables en almenys una generació. L'anàlisi estava encallada en vells debats sobre identitats

primordials enfront de tradicions inventades, el nacionalisme com a patrimoni cultural enfront de la reflexió sobre la construcció de l'estat modern, la mera consciència falsa enfront del poderós factor polític. En la mesura que cada una d'aquestes dicotomies planteja una elecció forçada, Anderson es posicionava de part de la segona. Però el que resulta més potent d'Anderson és que va subvertir aquestes mateixes dicotomies preguntant per què tradicions completament noves s'haurien de sentir

* Nota del traductor: Hi ha una traducció al català del llibre: Anderson, B. (2005). *Comunitats imaginades. Reflexions sobre els orígens i la propagació del nacionalisme*. València: Afers/PUV.

com a primigènies, com el sistema modern de formació d'estats podia produir un món en què les identitats culturals semblaven prou poderoses per a morir i matar i com les identitats construïdes es basaven en l'economia política i alhora configuraven relacions socials.

Fins i tot afirmant la novetat històrica del nacionalisme, Anderson va posar en qüestió la il·lusió que d'alguna manera fos simplement un error. Aquella il·lusió, que havia tergiversat molt les anàlisis polítiques, s'arrelava en la Il·lustració i va tenir un ampli abast en el marxisme. Anderson va entrar en el debat per afinitat amb l'argument que acabava de presentar Tom Nairn (1977). La idea positiva de Nairn era que els moviments nacionalistes en Gran Bretanya no s'havien de menystenir i, de fet, podien incrementar-se progressivament. Nairn era un nacionalista escocès i el seu punt de vista era en part una defensa del republicanisme en el sentit estret de repte a la monarquia i en el sentit ampli d'arrelament d'un sistema de govern en una ciutadania activa i relativament igualitària. Però Nairn també ofería una crítica al "tractament superficial i evasiu que el marxisme clàssic feia de la importància historicopolítica del nacionalisme en el sentit més ampli", cosa que va captar les simpaties i la imaginació de Anderson (2006).

Anderson va intentar replantejar completament la discussió. Va defensar que el nacionalisme tenia orígens diferents (les colònies espanyoles a Llatinoamèrica) dels que havien suggerit els autors eurocèntrics. Considerava que el nacionalisme s'havia de comparar amb les construccions d'identitat i comunitat religioses tant com amb altres ideologies polítiques. Va centrar l'atenció no en la qüestió normativa-ideològica de si el nacionalisme era millor que la consciència de classe, sinó en la qüestió explicativa de per què els països comunistes podrien entrar en guerra entre si entenent el conflicte en gran part en termes nacionalistes. Es preguntava com funcionava el nacionalisme en termes de símbol, relacions socials i categories de consciència.

Sobretot Anderson presentava el nacionalisme com una manera d'imaginar i, doncs, crear una comunitat.

La nació "és imaginada com a comunitat, perquè, obviat l'actual desigualtat i explotació que pot prevaler en cada una, la nació sempre es concep com una companyonia profunda i horitzontal" (Anderson, 2006: 9). El fet que això és, en alguns aspectes, una imaginació artificial no ho fa menys potent. La companyonia es fa sentir, fins i tot si està en tensió amb les desigualtats i les divisions sectorials. I, "al capdavall, és aquesta fraternitat la que ha fet possible que, dels dos segles passats ençà, tants i tants milions de persones hagen matat i mort voluntàriament per aquests pensaments imaginats tan limitats" (Anderson, 2006: 7). Això és el que simbolitzen les tombes als soldats desconeguts —en què la identitat de cadascun amb els seus companys i amb la nació passa per davant del nom individual (Anderson, 2006: 9). Les identitats nacionals es fan —s'inventen— però no per això són simplement més falses que qualsevol altre acte de creativitat.

No pocs lectors van pensar que el títol d'Anderson suggeria un contrast entre les comunitats imaginades i les reals, però seria més acurat dir que Anderson pensava que totes les comunitats eren imaginades, almenys "totes les comunitats més grans que els vilatges primigenis del contacte cara a cara (i potser fins i tot aquestes)" (Anderson, 2006: 24). El que cal que els experts examinen no és tant la veritat o la falsedat del procés imaginatiu nacional, sinó els diferents estils i formes en què pren forma la nacionalitat, i les condicions materials i pràctiques per a la producció d'aquest procés.

Aquest procés d'imaginar nacions requeria noves eines i formes d'imaginació, nous imaginaris. El mateix Anderson no usa el terme *imaginari*, que s'associava amb el teòric sociopsicoanalític Cornelius Castoriadis (1987). Però la seua obra va tenir una influència de primer ordre més enllà de l'estudi del nacionalisme i va donar forma a l'estudi dels imaginaris socials, les formes culturals institucionalitzades de crear realitats i constituir pràctiques. La influent explicació que Charles Taylor va fer de com un conjunt diferenciable d'imaginari socials constituïen la modernitat és deutora directa d'Anderson (Taylor, 2004; Gaonkar, 2002, Calhoun et al., 2015).

Per a Anderson, la qüestió era com una comunitat —o la solidaritat o la identitat o fins i tot la mateixa societat— era imaginada i mitjançant aquesta imaginació es formava i solidificava. Part del que volia mostrar era que el nacionalisme i la identitat nacional tenien fonaments en condicions materials reals. Va introduir, per exemple, la idea del capitalisme imprès (*print capitalism*) per a mostrar com una forma d'empresa capitalista donava suport al desenvolupament de llengües nacionals i comunicació dins d'aquestes.

Llegir el diari oferia nous continguts comuns a les discussions d'una nació, però també era una demostració ritual d'una mena de pertinença. Cada persona que llegia el diari del matí desdijunant podia imaginar als seus compatriotes masculins fent el mateix (inicialment era una imaginació marcada quant al gènere). Atès que la premsa s'organitzava com un negoci capitalista, tenia dinamisme al darrere. Des dels seus inicis, quan s'orientaven als comerciants, els diaris es van expandir cap a una circulació més àmplia i popular. I produïen una llengua pròpia d'edició que diferenciava les solidaritats nacional burgeses respecte a les elits aristocràtiques més antigues. “Les classes dominants preburgeses d'alguna manera generaven la seua cohesió fora de la llengua o, si més no, fora de la llengua impresa” (Anderson, 2006: 76). Les formes més antigues de cohesió implicaven menys procés imaginatiu; eren relacions concretes i vincles semblants a matrimonis dinàstics de caràcter estratègic. Si hi havia un tot imaginat al darrere d'aquesta xarxa era l'aristocràcia, no la nació.

Això és part del que va fer de les colònies americanes ibèriques importants mostres de la nova forma de comunitat imaginada mitjançant el llenguatge. “En aquests [els països de l'Amèrica Llatina] hi havia un isomorfisme quasi perfecte entre l'extensió dels diversos imperis i la de les seues llengües vernacles” (Anderson, 2006: 77). En canvi, els imperis europeus eren típicament “polivernacles”. A Europa el fet de convertir les diverses llengües vernacles locals en

estats i en política va ser posterior; el nacionalisme dels parlants nadius d'una llengua estatal que en algun moment havia estat oficial d'un estat sovint era el darrer pas. En les colònies, la llengua oferia un entorn comú per a la imaginació col·lectiva, però no sempre una demarcació. Les distincions van sorgir d'altres fonaments materials. Els membres de l'administració colonial vivien en reialmes administratius específics i es movien en circuits que els feien agents d'un procés imaginatiu nacional primerenc. Els possibles moviments d'independència no solien ser simplement rebel·lions negatives contra l'imperi, sinó assercions positives de conceptes, models i fins i tot projectes per a noves societats. Aquest sentit de projecte actiu era important per als imaginaris nacionals. Però no es basava simplement en la voluntat; tenia fonaments materials.

A les colònies, el nacionalisme tenia orígens “criolls”, no era simplement el producte del caràcter indígena. Per anar sobre segur, la ideologia nacionalista de les colònies de vegades defensava —com gairebé sempre a Europa— que la nació sempre havia estat allí abans de la intrusió colonial. Però Anderson va mostrar que estava formada per al interacció entre indígenes i migrants, tant els forçosos com els voluntaris, i entre membres de l'administració i gent corrent.

L'explicació d'Anderson sobre els orígens criolls posava en qüestió la noció que el nacionalisme va créixer a Occident i va ser exportat, de manera que el colonialisme europeu era més central que no pas el desenvolupament dels estats-nació al continent europeu. Avui podem concloure que no és del tot així, però el fort argument d'Anderson va ser un bàlsam molt necessari.¹ Gran part de la potència de la seua anàlisi procedia del fet que re-imaginava al

1. Anderson no va encarregar-se del complex lloc dels secundaris en aquesta història, en concret del lloc dels “nadius” amb càrrecs en el govern colonial. L'Índia podia haver modificat el seu argument, com suggereix Partha Chatterjee quan defensa especialment que no s'hauria d'exagerar la modularitat de manera que es privava els múltiples nacionalismes d'una capacitat d'acció i autocreació autèntiques en els diversos contextos històrics (Chatterjee, 1986).

seu torn la comprensió del nacionalisme que s'havia donat per descomptada, com a gairebé dòxica, en les discussions a Occident.

El paper central que Anderson adscribia als administradors colonials destacava els projectes colonials europeus i alhora suggeria una conseqüència imprevista. Aquest paper central també descartava la idea que les elits intel·lectuals europees hagueren creat el nacionalisme produint literatures vernacles. Anderson estava d'acord en la importància de la literatura, és clar, però posava en dubte la noció de l'autocreació indígena. La literatura tenia importància en part com a mitjà per a introduir nous tipus d'estructures narratives a través de novel·les que entrellaçaven moltes històries en un tot complex.

Al costat dels diaris, les novel·les eren un altre suport cultural de la identitat nacional que produïa i feia circular el capitalisme imprès. De nou, Anderson no només es centrava en el contingut comú sinó en la forma. Les novel·les modernes també es basaven en la llengua vernacle i la reproduïen. A més, típicament implicaven la imbricació de múltiples línies argumentals i així modelaven la situació de múltiples biografies en narracions nacionals. No només estenien un missatge —encara que algunes ho feien celebrant herois i tragèdies nacionals—, sinó que conreaven una manera d'imaginar que, al seu torn, donava suport a la integració del jo i la nació. Això no era ni arbitrari ni il·lusori: era una manera de constituir la nació mitjançant la imaginació compartida.

El nacionalisme no era una falsa consciència del capitalisme sinó una realitat (una formació sociocultural) produïda per dimensions clau del capitalisme deixades de banda anteriorment. El capitalisme imprès era una forma d'empresa que no només va donar forma a la cultura i la va fer circular, sinó que era part de la producció capitalista. Va contribuir a crear unitats nacionals que al llarg de la història del capitalisme han estat bàsiques per a l'organització i la protecció del negoci capitalista,

l'explotació, la defensa de la propietat i els privilegis.² Les novel·les i els diaris van ser els primers exemplars d'una "infraestructura" d'imaginariis nacionals que apareixien en llibre original d'Anderson, i tots dos van créixer sobre la base del capitalisme imprès.

La mostra potser més destacable de les bases materials de la imaginació (la cultura) es trobava en la discussió sobre censos, mapes i museus de la segona edició de *Comunitats imaginades*. Cadascun d'aquests tres aspectes implicaven institucionalitzar un conjunt d'objectes i pràctiques que donaven forma a com s'imaginaven identitats, solidaritats, límits i relacions. Les línies que dividien els espais roses i grisos dels mapes reforçaven la idea que la faç de la Terra estava composta de països de manera natural; la representació de geografia interna com a interconnectada, o encara com a espais íntegres, donava solidesa a cadascun d'aquells països. El mateix marcatge de les fronteres nacionals presentava la nació mnemotènicament com una forma que podia reproduir-se en segells i pòsters —i sotagots— i que representa el tot i alhora s'ancora en la imaginació. Com a mecanisme per a fer reconeixible la nació, era infinitament reproducible, igual com fotografies icòniques d'enclavaments històrics, potser fins i tot millor. Els censos comptaven i categoritzaven els ciutadans (i de vegades tots els residents). Els organitzaven en gralles d'identitats ocupacionals, religioses o segons les seues possessions. No només ajudaven l'administració dels països; oferien representacions de les poblacions que facilitaven imaginar les nacions com a tots orgànics. Els museus s'uneixen als censos i els mapes com a organitzacions materials per al procés imaginatiu i, doncs, per a la producció i la reproducció de les nacions. Són vehicles per a la representació de les nacions a si mateixes i alhora mitjans per a situar-les entre altres elements del mateix tipus. Poden organitzar-se en jerarquies

2. L'anàlisi d'Immanuel Wallerstein (2012) destaca la centralitat de l'organització capitalista a una escala cada vegada més global, però en relacions entre estats, sobretot entre estats nacionals.

evolutives o presentar-se més com a equivalents. Les ètnies o els pobles més menuts dins de les nacions bé poden presentar-se com a components, igual com les diverses nacions del món poden ser les identitats primàries per a localitzar els llocs on es troben els objectes o es nodreixen els artistes.

Finalment, Anderson va complementar les seues nombroses aproximacions a les condicions socials i materials de la imaginació cultural amb un reconeixement clau del paper de l'oblit. La memòria encaixa potser de manera òbvia en un seguit de maneres com es reproduïxen la solidaritat i la identitat. Anderson va ser pràcticament el primer a destacar la importància de l'oblit. Tota una indústria de la història i la commemoració produeix memòria nacional, i ofereix records concrets en un marc nacional. Els escolars aprenen la seua història nacional. Els turistes visiten els llocs de batalles històriques. Però no tot això és memòria. Com ens ensenya Anderson, també és oblit. Quan els escolars anglesos recorden Guillem el Conqueridor com un dels grans fundadors de la nació anglesa, obliden el fet crucial que no parlava anglès i que fou precisament el conqueridor dels anglesos i alhora el progenitor d'una Anglaterra reimaginada (Anderson, 2006: 230).

El llibre d'Anderson es va convertir en un clàssic en diverses disciplines. Per formació, Anderson és un expert en ciència política i la influència de *Comunitats imaginades* va ser gran en aquest camp. Va arribar, però, en un moment en què la política comparada estava sent reestructurada per l'anàlisi de l'elecció racional i altres intents de reduir la teorització vinculada a un context específic i l'atenció a la cultura en favor de models més universalistes i sovint reduccionistes. No deixa de ser paradoxal que el camp de les relacions internacionals en què una mena de realisme instrumental dominant de feia temps en part es movia en una direcció diferent—cada vegada més després de l'11 de setembre—: la d'aprendre a entendre la importància de la construcció cultural, el paper de la religió i la política de la identitat, sense

sacrificar un enfocament analític tossut i centrat sobretot en l'estat. *Comunitats imaginades* va influir en el moviment constructivista i també va contribuir a corregir l'abassegador eurocentrisme del camp. També va influir en la discussió d'una altra branca de la ciència política: la quasi-autònoma subdisciplina de la teoria política. Els debats d'aquesta àrea van estar atrapats durant un quart de segle en una disputa entre liberals i comunitaristes en què destacaven els intents d'aclarir què significava una comunitat. El llibre d'Anderson va ser d'una importància central per a arguments com el de Charles Taylor sobre la manera com la comunitat reflectia imaginaris socials compartits.³ I va esdevenir com a mínim igual d'important en la sociologia, l'antropologia, la geografia, la literatura i la història.

Cal notar aquest impacte en tot un ventall de disciplines perquè cap disciplina era l'origen immediat de l'anàlisi clàssica d'Anderson. Al contrari, *Comunitats imaginades* es va gestar en diàleg amb dos camps interdisciplinaris molt diferents i ben importants. Era resultat de la recerca en l'àmbit del Estudis Regionals i els estudis del Sudest asiàtic en concret. I és el resultat de l'anàlisi marxista, específicament quan va desenvolupar-se com a camp internacional i interdisciplinari a partir de final dels 50 fins a principi de la dècada de 1980.

És ben sabut que el llibre d'Anderson va sorgir de la guerra entre les societats comunistes asiàtiques, una guerra que, segons la teoria, no s'hauria d'haver produït mai. Però si això representava un repte al rebuig dominant del nacionalisme per part del marxisme, va resultar que s'emmarcava parcialment en categories marxistes, en resposta a qüestions que havien perseguit la classe obrera internacional i els moviments postcolonials.

3. L'ús de la frase "imaginaris socials" ha suggerit a molts lectors una relació amb Cornelius Castoriadis, tot i que, de fet, hi ha poc lligam entre Taylor i Castoriadis (vegeu Taylor, 2004). L'origen més importat i pròxim per a aquest tema en el pensament de Taylor és Anderson (filtrat en part per la molt productiva lectura i discussió en grup al Center for Psychosocial Studies. Vegeu el volum especial *Public Culture*, vol. 14(1) (2002).

És conegut i controvertit el fet que els primers capítols del llibre d'Anderson situaven les arrels del nacionalisme en el govern colonial espanyol de Llatinoamèrica. Això potser sorprèn en un especialista en Indonèsia, lloc on el llibre tornarà amb una certa extensió, però no deixa de recordar que el camp dels Estudis Regionals no van ser simplement la mena de particularisme estret com criticaven els seus detractors. Sempre va ser una empresa comparativa, que explorava similituds i diferències entre històries i configuracions contemporànies, i sempre va tenir a veure amb connexions entre diferents parts del món, tant si era a causa dels punts en comú en el colonialisme, les connexions creades pel comerç o els contextos creats per civilitzacions, comerç i idees compartides. La descripció del nacionalisme d'Anderson encaixa perfectament en aquesta tradició i destaca la “modularitat” de la idea de nació una vegada establerta. Per a Anderson, el nacionalisme i la identitat nacional era més una qüestió de creativitat, producció i reproducció i de modularitat que no pas de llinatges.

Gran part de la importància de les *Comunitats imaginades* —i de Benedict Anderson— té a veure amb les innovacions intel·lectuals que va oferir en la recerca per entendre les nacions i el nacionalisme. Fidel a les seues arrels marxistes, va examinar d'una manera que pocs havien adoptat abans les condicions materials de la producció del pensament nacional. Va fer contribucions a la “caixa d'eines” de l'anàlisi cultural, que resulten importants per a una sèrie d'altres qüestions. Per exemple, podríem preguntar-nos sobre la constitució imaginativa de les societats empresarials, curioses creacions de contractes, i el reconeixement de l'estat i l'acceptació popular. Les empreses són imaginades, no només “concretes”, en paraules d'Anderson.

Però Anderson també va oferir un dels arguments més convincents de la seua època sobre per què el nacionalisme no podia ser relegat a la paperera de la història. “La realitat és bastant planera: la ‘fi de

l'era del nacionalisme’, tant de temps profetitzada, no s'entreveu ni de lluny. De fet allò nacional és el valor universalment més legitimat en la vida política del nostre temps” (Anderson, 2006: 21).

No tots els estudiosos del tema van quedar convençuts però Anderson tenia raó. De fet, els anys posteriors a la publicació de *Imagined Communities* el 1983 van veure el sorgiment d'una visió molt optimista de la globalització postnacional i el cosmopolitisme. Nosaltres, amb l'avantatge de la retrospectiva, veiem que aquella visió optimista ignorava moltes de les raons d'un nacionalisme que ressorgeix avui dia. Anderson no només alertava contra un menysteniment ingenu del nacionalisme, recordava que oferia una mescla de bo i roí, autèntica vinculació amb il·lusions de quelcom major que una autèntica igualtat. Anderson ens va ajudar a donar sentit a un món en què les nacions són reals i realment importen.

De vegades, les nacions són importants per males raons i d'una manera roïna. Importen a la gent que sent la pressió de la globalització i cerca la seguretat d'una identitat local. Importen perquè a les persones les convencen, sovint demagogs, que els de fora són una amenaça, que els migrants els furten els llocs de treball i que els capitalistes estrangers estan soscant els seus negocis. Però també importen per bones raons. Importen perquè un sentiment col·lectiu de pertinença és bàsic per a invertir en institucions compartides i en benestar social. Importen perquè, per molt problemàtic que siga en la pràctica, la democràcia electoral prospera sobretot en estats-nació.

Anderson no volia prejutjar el bo i el roí de les nacions. Va remarcar la importància del nacionalisme en terribles guerres i també en moviments d'alliberament nacionals. El que analitzava era el poder proteic d'una manera d'imaginar la vida junts diferent del regne dinàstic o de la comunitat religiosa però com altres capaç de reorganitzar les relacions socials en un ventall de situacions diferents. Infravalorar les nacions i el nacionalisme és un error i també ho és universalitzar-los i eternalitzar-los. Anderson ens dóna eines per a una comprensió més matisada.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities*. Londres: Verso.
- Calhoun, C., Gaonkar, D., Lee, B. Taylor, C. i M. Warner (2015). Modern Social Imaginaries: A Conversation. *Social Imaginaries*, 11, 189-224.
- Castoriadis, C. (1987, orig. 1975). *The Imaginary Institution of Society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chatterjee, P. (1986). *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* Londres: Zed Books.
- Gaonkar, D. P. (2002). Toward New Imaginaries: An Introduction. *Public Culture*, 14 (1), 1-19
- Nairn, T. (1977). *The Break-Up of Britain*. Londres: New Left books.
- Taylor, C. (2004). *Modern Social Imaginaries*. Durham, NC: Duke University Press.
- Wallerstein, I. (2012). *The Modern World System*. Londres: Academic Press, 4 vols.

NOTA BIOGRÀFICA

Craig Calhoun és un sociòleg nordamericà especialista en teoria sociològica i en nacionalisme. Ha estat director de la prestigiosa London School of Economics and Political Science de 2012 a 2016 i compta amb una llarga trajectòria en la direcció de institucions acadèmiques i científiques. És autor de nombrosos articles i llibres entre els que podem destacar *Critical Social Theory* (publicat a Basil Blackwell el 1995), *Nations Matter: Culture, History, and the Cosmopolitan Dream* (publicat a Routledge el 2007) i *Nationalism* (publicat a Open University Press and University of Minnesota Press el 2001). Aquest darrer llibre ha estat traduït al valencià el 2008 per l'editorial Afers.

